ESKİ TÜRK TARİHİ

CİLT I

ÖTÜKEN: HUNLAR, XİANBEİLER,
TABGAÇLAR, JUANJUANLAR, GÖK-TÜRKLER, UYGURLAR

PROF. DR. KÜRŞAT YILDIRIM

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2169
KÜLTÜR SERİSİ: 1160

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-791-2 978-625-408-790-5 (Tk.)

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Resmi: Eski Türk Yazılı Türk Başı. VII-VIII. Yüzyıl, Moğolistan. Bulunduğu yer: Ermitaj Müzesi, St. Petersburg. Kürşat-Elvin Yıldırım Arşivi (2015).

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: CB Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2024

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Kürşat Yıldırım: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir. 1982 yılında İstanbul'da doğmuştur. Karslı bir Karapapak (Terekeme) Türküdür. 2004 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi Bölümü'nü bitirmiştir. Yüksek lisans (2011) ve doktora (2015) çalışmalarını görev yaptığı anabilim dalında tamamlamıştır. 2009 yılında araştırma görevlisi, 2015 yılında yardımcı doçent doktor, 2017 yılında doçent doktor, 2023'te profesör doktor olmuştur. Çince, Rusça, Japonca, Moğolca, Arapça gibi dilleri ilgili ülkelerde çalışmıştır. Türk dünyasında saha araştırmaları, Batı ve Doğu'daki büyük bilim merkezlerinde proje ve kütüphane çalışmaları yürütmüştür. Alanıyla ilgili yurt içi ve yurt dışında çok sayıda sempozyuma katılmış, kısa sürelerle misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Artık kurumsallaşan "Türk-Moğol Tarih Çalıştayı" serisini başlatmış ve ilk dördünü (2017, 2018, 2022, 2023) sırasıyla Moğolistan ve Türkiye'de düzenlemiş ve bunların kitapları kendisinin editörlüğüyle yayımlamıştır. Üç uluslararası sempozyumun yürütücülüğünü üstlenmiştir. 2016 yılında Shanghai International Studies University tarafından üç yıllığına "Şeref Üyesi" olarak seçilmiştir. Kristal Lale Ödülleri kapsamında "Yılın Tarihçisi" (2018) ve Valeh Hacılar Vakfı'ndan verilen "Türk Dünyası'na Hizmet Ödülü" (2018) ödüllerini almıştır. 2022'de UNESCO International Institute for the Study of Nomadic Civilizations tarafından "Akademik Konsey Üyesi" (Academic Council Member) seçilmiştir. 2022 yılında Türk Ocakları "Ziya Gökalp İlim ve Teşvik Ödülü"ne layık görülmüştür. Moğolistan'da Türk tarihine dair arkeolojik kazı faaliyetlerinde "kazı başkanlığı" görevi yapmıştır. Şimdiye kadar Türk tarihi sahasında yayımlamış 13 kitap, 2 kitap tercümesi, 9 kitap editörlüğü, bir kısmı SSCI-AHCI, ESCI, Scopus gibi indekslerce taranan 150'ye yakın makale, 10 bildiri kaleme almıştır.

Türk Devletleri Tarih Atlası (Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2022) ve *Türk Devletleri Tarih ve Kültür Atlası* (Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2022) adlı ülkemizde ilk kez hazırlanan iki atlasın editörlerindendir. Elinizdeki *Eski Türk Tarihi*, C. I'den önce *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük* (Otopsi, İstanbul, 2010); *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri* (Ötüken, İstanbul, 2013); *Rusya'daki Türkler* (ortak yazarlı, Eskişehir Valiliği, İstanbul, 2015); *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-juan'lar* (Yeditepe, İstanbul, 2015); *Doğu Türkistan'ın Yer Adları* (Kesit, İstanbul, 2015); *Doğu Türkistan Seyahatnamesi* (ortak yazarlı, Bilge Oğuz, İstanbul, 2015); *Doğu Türkistan'ın Tarihî Coğrafyası* (Ötüken, İstanbul, 2016); *Bir Zamanlar Türk İdiler Türk Kökenli Çin Aileleri* (Ötüken, İstanbul, 2017); *Hun Tarihi* (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2020); *Türklerin Tarihi* (ortak yazarlı, Yeditepe, İstanbul, 2021); *Uygur Kağanlığı (744-840)* (Selenge, İstanbul, 2021); *Çin Tarihi* (Ötüken, İstanbul, 2021) kitaplarını neşretmiştir.

Yıldırım, evli ve bir kız çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 11

GİRİŞ / 17

I. BÖLÜM: HUNLAR (MÖ 209-MS 216) / **37**

II. BÖLÜM: XİANBEİLER, TABGAÇLAR (MÖ 121-MS 556) / **245**

III. BÖLÜM: JUANJUANLAR (402-552) / **319**

IV. BÖLÜM: GÖK-TÜRKLER (552-744) / **389**

V. BÖLÜM: UYGURLAR (744-840) / **677**

KAYNAKÇA / **795**

DİZİN / **815**

HARİTALAR

Harita I: MÖ 7. Yüzyılda Çin ve Hun Boyları
Harita II: MÖ. 5. Yüzyılda Çin Beylikleri ve Hun Boyları
Harita III: Qin Hanedanlığı Kurulduğunda Hunlar ve Çin (MÖ 221)
Harita IV: Yuezhilar ve Wusunlar (MÖ 221 Yılı)
Harita V: Modu Zamanında Hun Devleti
Harita VI: MÖ 1. Yüzyılda Türkistan
Harita VII: Kuzey Hunları ve Türkistan (MS 2. Yüzyıl)
Harita VIII: Kuzey Çin'de Kurulan Hun Devletleri (MS 5. Yüzyılın İlk Çeyreği)
Harita IX: Çinli Generallerin Hunlara Seferleri (MÖ 129)
Harita X: Gansu'da Hun İdaresi
Harita XI: 327 Yılı Etrafında Gansu ve Önceki Zhao Hun Devleti
Harita XII: 450 Yılına Doğru Gansu ve Kuzey Liang ile Xia Hun Devletleri
Harita XIII: MÖ 2. Yüzyıl Ortalarında Kuzey Xianbeileri
Harita XIV: MS 2. Yüzyılın Sonlarında Xianbeiler
Harita XV: MS 3. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Xianbei Boyları
Harita XVI: MS 250 Yıllarında Tabgaçlar
Harita XVII: MS 280 Yıllarında Tabgaçlar
Harita XVIII: MS 330 Yıllarında Dai Devleti
Harita XIX: MS 360 Yıllarında Dai Devleti ve Komşuları
Harita XX: 410 Yılı Başlarında Tabgaç Wei Devleti
Harita XXI: 490'ların Sonunda Tabgaç Wei Devleti
Harita XXII: Juanjuan Kağanlığı (5. Yüzyıl Ortaları)
Harita XXIII: Juanjuanlar ve Komşuları (MS 5. Yüzyıl Sonu)
Harita XXIV: Gök-Türk Kağanlığı (612 Yılı)
Harita XXV: Batı Gök-Türkleri (611-617)
Harita XXVI: Gök-Türk Çağının Başlarında Doğu Türkistan
Harita XXVII: Töles Boyları ve Gök-Türkler (660'lı Yıllar)
Harita XXVIII: Moğol ve Tunguz Boyları (7. Yüzyılın İlk Çeyreği)
Harita XXIX: Tibetliler, Uygurlar ve Çinliler
Harita XXX: Tariat Yazıtı'na Göre Kağanlık Merkezi'nin Yaklaşık Sınırları
Harita XXXI: VII. Yüzyılın Başında Tölesler ve Uygurlar
Harita XXXII: Uygur Kağanlığı (9. Yüzyılın İlk Çeyreği)

ÖN SÖZ

Dünyanın dört bir yanında on milyonlarca kilometrekare toprağa yayılan, ana yurttan çıktıktan sonra gittiği yabancı yerleri yurt tutup Türkleştiren, bugünkü Türk varlığının mevcudiyetini sağlayan uzak atalarımızın devletçiliği, *Ötüken* dediğimiz kutsal merkezde başladı. Türk milleti yaradılıştan gelen özelliklere sahiptir. Bunlardan en önemlisi yüksek askerlik ruhu ve devlet teşkilatçılığıdır. Bu yüzden, tarihin en erken zamanlarından itibaren Türkler yüksek medeniyetin temsilcileri olmuşlardır. Milattan önceki çağlarda doğuda Hunlar ile başlayan *Ötüken* merkezli *devletli* tarihimiz, Uygurların 840 yılında dağılmalarının ardından son buldu. Bu devletler konargöçer boyların bir araya gelmesiyle kurulan birer *bozkır imparatorluğu* idi; buna karşılık hâkimiyet alanları ve etkileri bozkırlarla sınırlı kalmadı. Bunlar birçok bakımdan dünya tarihinin yönünü tayin ettiler, bugünkü dünyanın etnik ve siyasi şekillenişinde büyük roller oynadılar. Türk bozkırlılarının güçlü orduları geniş coğrafyaları ele geçirdi, sıkı teşkilatlı devletleri yeni düzenler kurdu. Bu bakımdan *Ötüken* merkezli Türkler sonraki çağların da belirleyicisi oldular. Hâlihazırda yer yüzünde *devletli* veya *devletsiz* yaşayan bütün Türkler, işte o Ötüken'in mirasını taşımaktadırlar. Her şey *Ötüken* ile başladı.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu vakitler girişilen kültür atılımında tarih, en dikkat edilmesi gereken alandı. O dönemde tarihi kendi bakış açımızla ele alma, yorumlama ve her şeyden önemlisi Türk millî tarihini derli toplu bir şekilde yazma ihtiyacı doğmuştu. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlamak üzere bazı millî tarih çalışmaları yapılmıştı. Bununla birlikte bunların yabancı tarih kitaplarına dayandığı herkesçe biliniyordu; üstelik çoğu da tercümeydi. Ortada Türk'ü yücelten, Türk'e hak ettiği değeri veren çalışmaların az olması bir yana, tarih çalışmalarının çoğunda ve onlara

kaynaklık eden yabancı tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülüyordu. Türklerin kendi ataları hakkında bu tür yanlış bilgiler edinmeleri, Türklerin kendisini tanımasını, benliğini geliştirmesini engelliyordu.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Türklüğün yüksek orunu üzerinde ısrarla durması, imparatorluktan çıkmış ve toparlanmaya çalışan Türk millî kimliğinin inşası yönünde yapılan bir hamleden ibaret değildi; bu durum belki de en fazla, o devirde bağımsız devlete sahip olan tek Türk topluluğuna özgüven verme çabasıyla ilgilidir. Nitekim ilk millî tarih denemesi olan *Türk Tarihinin Ana Hatları*, "Türklerin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk dehası ve seciyesinin sırrını ortaya çıkarmak, Türk'ün özelliklerini ve gücünü kendisine göstermek, millî ilerlememizin derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak" üzere kaleme alınmıştı. Atatürk döneminde ilk tarih çalışmalarının esas amacı, asırlarca iftiraya uğramış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkâr edilmiş Türk milletine tarihî gerçeklere dayanan şerefli mazisini hatırlatmaktı. Bu yapılırken o devrin havasında bazı mesnetsiz görüşler dile getirildi ancak bunların çoğundan sonra vazgeçildi.

Türk millî tarihi çalışmaları bu ilk tecrübelerden sonra büyük ilerlemeler kaydetti. Ana kaynakları kendimiz okuyup yorumlamaya başladık. Çok kıymetli tarih âlimlerimiz bizim penceremizden tarihimizi anlattılar. Bugün Türk millî tarihi araştırmaları ileri bir seviyeye ulaşmıştır; külliyatlı bir Türk literatürü vardır ve buna gitgide ilaveler yapılmaktadır.

Eski Türk Tarihi adıyla bir kitap hazırlamam birkaç sebepten dolayıdır. Her şeyden önce tarih görüşlerimi, tarih bilimi çerçevesindeki araştırmalarımla ulaştığım bilimsel bilgileri ve yorumları sunmak istedim. Bir Türk tarihi kitabı hazırlamaktaki esas gayem buydu. İkinci olarak siyasi tarihi bir bütün hâlinde, kronolojiye sadık kalarak, başından sonuna kadar kesintisiz bir şekilde vermeyi hedefledim. Bunu yaparken ana kaynaklardaki cümleleri ve sözleri tam karşılığından ve bağlamından koparmadan olduğu gibi aktarmaya, tarihî hakikatleri aslını bozmadan sunmaya, bunun ardından

gerekiyorsa yorumlar yapmaya gayret ettim. Siyasi tarihlerin ara vermeksizin, bütünlük içinde okunmasını sağlarken, söz konusu tarihe dair diğer konuların ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmesi usulünü izledim. Böylece okuyucu artık okumuş olduğu elindeki çıplak siyasi tarih metniyle ilgili kafa karışıklığı yaşamadan köken, ad, kültür, devlet teşkilatı, coğrafya, komşular vb. hakkında derinlemesine bilgi sahibi olabilecektir. Üçüncü gayem; akademik metot ve tekniklerden ödün vermeden mümkün olduğunca genel tarih okuyucusu tarafından da okunabilir bir metin kaleme almaktı. Kaynakların şahitliğini hep canlı tutarak, çok eski ana kaynaklardaki bilgileri bugünkü insana anlayabileceği şekilde ulaştırmak istedim. Dördüncü gayem bilgiyi, Türk bakış açısı ve ruhuyla yoğurmaktı. Türk insanının düşüncesini, dünyaya bakış açısını, dilini, kültürünü, coğrafyasını, neşesini-kederini, derdini-hedefini vb. en iyi Türk tarihçileri bilebilir. Tek bir kelimenin spekülasyonuyla Türklerin tarihi ve kültürü üzerine fikir beyan edenlerin bir kısmının Türkleri hiç tanımadığı, Türkçe dahi bilmediği görülmektedir. Bir milletin tarihini anlayabilmek için onun diline ve dolayısıyla düşüncesine vakıf olmak elzemdir. Beşinci olarak, günümüz dünyasındaki bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi için bir katkı da ben yapmak istedim. Bugün bilgiye ulaşmak çok kolaydır, her türlü teknoloji ve mecralar mevcuttur. Bu bilgi deryası içinde Türk millî tarihinin gerçeklerini öğrenmek için okuyucunun çaba sarf etmesi gerekmektedir. Türk insanına bu konuda yardım etmek de gayelerim arasındaydı. Son gayem de sistemli ve kategorik bilgi vermekti. Türk tarihinin zamanı uzun, coğrafyası geniş, temasa geçtiği kültür ve medeniyetler ise türlü türlüdür. Üstelik tarih kaynaklarında kişi adları, ünvanlar, terimler, toponimiler vb. çok karışıktır. Bunların daha anlaşılabilir bir şekilde, en azından birbirine karışmasını önleyerek okunmasını sağlamak istedim. Coğrafyanın göz önünde canlanmasını sağlamak, konuların anlaşılmasına yardımcı olmak üzere çok sayıda harita koydum. Bütün bu saydığım gerekçe ve gayelerle elinizdeki kitap ortaya çıktı. Sıraladığım hedeflere tam anlamıyla ulaşmak elbette zordur, ancak elimden geleni yaptım. Bu maksatla uzun

yıllardır anlatmaya teşebbüs ettiğimiz tarihin yazılı kaynaklarını toplayıp değerlendirmeye, saha çalışmalarıyla Türk coğrafyasını ve maddi ve manevi kültür unsurlarını anlamaya çalıştım.

Eski Türk tarihini şimdilik dört cilt olarak planladım. "Ötüken: Hunlar, Xianbeiler, Tabgaçlar, Juanjuanlar, Gök-Türkler, Uygurlar" alt başlığını taşıyan elinizdeki birinci ciltte Ötüken merkezli eski tarihimizi, milattan önceki çağlardan Ötüken'in elimizden çıktığı 9. yüzyıla kadar ele aldım. Kitabı beş bölüme ayırdım: Hunlar (MÖ 209-MS 216), Xianbeiler, Tabgaçlar (MÖ 121-MS 556), Juanjuanlar (402-552), Gök-Türkler (552-744) ve Uygurlar (744-840). Bunlardan Tabgaçlar, Ötüken merkezli bir devlet değildir ancak Ötüken merkezini doğrudan ilgilendirdiği için kitaba dâhil edilmiştir. Bölümlerin ilk kısımlarını siyasi tarihe, sonraki kısımları ise söz konusu tarihin diğer konularına ayırdım. Yerli ve yabancı literatürdeki mesnetsiz tartışmalara, saptırmalara, önyargılı hükümlere, sadece farklı bir şeyler öne sürmüş olmak için dile getirilmiş fikirlere, ana kaynaklara dayanmayan karmaşık değerlendirmelere yer vermedim. Türk tarihi bir yönüyle çok açık ve anlaşılır bir tarihtir; Hun çağında kurulan sistem ve Türk varlığı kesintisiz bir şekilde bugünlere gelmiştir. Tarihi karanlıklaştırıp, anlamsız argümanlarla neticelere ulaşmaya çalışmak beyhudedir. Ana kaynaklarımız da çoğu kez oldukça açık ve anlaşılırdır. Öte yandan yabancı araştırmacıların katkılarının öne çıkarılmasını ve tarihçiliğimizin bugünlere gelmesini sağlayan çok kıymetli Türk tarihçilerinin emeklerine hak ettiği değerin verilmemesi de kabul edilemez bir durumdur.

Uzun yıllara dayanan bir bilimsel araştırma süreciyle yazılmış olan kitabımda elbette eksiklik ve yanlışlıklar olabilir, bunu en aza indirmeye gayret ettim. Tarihimizin çeşitli alanlarında çok sayıda eser yayımlayan bir araştırmacı olarak Türk millî tarihimiz için bir katkı daha yapmak istedim. Umarım kitabım araştırmacılara, Türk ve Türkçe bilen okurlara faydalı olur. Kitabımın bu cildini, merhum hocam Abdulkadir Donuk'a ithaf ediyorum. Hayattayken baştan sona bir Türk tarihi yazmamı istemişti, bunu görmesi nasip olmadı. Ruhu şâd, mekânı cennet olsun. Metnin son okumasında

yardımlarını gördüğüm Hatice Begüm Kahraman, Neslihan Kıran, Anıl Yasin Oğuz, Hayriye Güner ve Şeyma Sapma'ya teşekkür ederim. Hakan Nişancı kardeşim dizin için büyük emek verdi, sağ olsun. Moğolistan'daki araştırmalarıma 2022, 2023, 2024 yıllarında destek veren İlteriş Vakfı'na, vakfın yönetim kurulu başkanı Kaptan Mustafa Can'a, kitabın basımını gerçekleştiren Ötüken Neşriyat'a ve editörüm Ayşegül Büşra Paksoy'a müteşekkirim. Bütün çalışmalarım gibi bu kitabım da eşim Doç. Dr. Elvin Yıldırım ve kızım Ülkü'nün destek ve anlayışları sayesinde ortaya çıkmıştır; en büyük teşekkür ise onlaradır.

Prof. Dr. Kürşat Yıldırım
İstanbul, 2024

GİRİŞ:
ÖTÜKEN TÜRK BOZKIR DEVLETİ

Dünyanın en eski milletlerinden olan Türkler, çok erken devirlerde devletler kurmuşlardı. Türklerin bozkırlarda konargöçer hayat yaşayan kitleleri, "bozkır devleti" olarak adlandırabileceğimiz, yerleşik toplumların devlet sistemlerinden farklı siyasi yapılar meydana getirmişlerdi. Bu bozkır devleti Ötüken'de şekillendi. Bozkır devletlerinin en önemli özelliği, sabit merkezlerinin olmaması ve yüksek savaşma imkân ve kabiliyetlerine sahip ordularıyla oldukça geniş coğrafyalara hükmetmeleriydi. Konargöçer bozkır devletleri, boylar birliğiydi. Bunlar yerleşik devletlerin veya şehirlerin değil savaş gücüne sahip konargöçerlerin bir araya gelmesiyle kurulurdu. Tanrı'dan alınan ve meşruiyet ile elde tutulabilen "kut" sahibi bir aile, devleti kurardı. Merkeziyetçi yapının güçlü olması, devletin ücra köşelerine müdahale etme kabiliyetine bağlıydı; yoksa bozkır dinamikleri bağlı boyların isyanını beraberinde getirirdi. Türk devleti, kan akrabalığı ile birbirine bağlı ailelerin oluşturduğu boylar hâlinde yaşıyor ve devlet, boyların kendi aralarındaki sıkı, disiplinli iş birliğinden doğuyordu. Bu ise İbrahim Kafesoğlu'na göre devlete askerî bir karakter kazandırıyordu; savaş yönünden asker, at, silah gibi gerekli şartlara daima hazır olduğu için devletin genişlemesi de kaçınılmaz oluyordu.[1] Hunlardan başlamak üzere 9. yüzyıla kadar kurulmuş olan, İslamiyet'ten önceki konargöçer yapıda büyük devletlerimizin merkezi, esasen Orhun Vadisi'nde olduğu düşünülen Ötüken idi; 9-10. yüzyıldan sonraki büyük devletlerimiz ise şehirli ve konargöçer bozkır geleneklerini birleştiren Müslüman atlı savaşçıların zengin ticaret şehirlerini siyasi merkez yapmalarıyla kuruldu.

Ayhan Bıçak Türk devlet anlayışını incelemiş ve bunun kendine özgü niteliklere sahip olduğu neticesine varmıştır. O, şöyle yazar:

---

[1] İbrahim Kafesoğlu, *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 120.

> Yaşama şartları ve coğrafya, toplumun oluşma şartları, değer dizileri, ilişki içinde olduğu toplumlar, karşılaştıkları sorunlar, üyesi oldukları medeniyetler, Türk devlet anlayışını oluşturmuşlardır. Türklerin iktisadi yapıları nedeniyle sürekli yer değiştirmeleri, teşkilatlı boylar hâlinde yaşamaları, toprak mülkiyetine dayalı sınıfların olmaması, ruhban sınıfının bulunmaması, tarih sahnesine devletli olarak çıkmaları ve tarih düşünceleri, devletin, Türk evren tasavvurunun, kültürünün, düşüncesinin, yaşayışının merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Devletin merkezî konumu, kültürel yapıyı yönlendirdiği gibi, düşünce üretiminde de baskın olmuştur.[2]

Türkler; devletlerinin veya devleti kuranların adını, hâkimiyet altına alınanlara verirlerdi. Umumiyetle devlete bağlı olan herkes aynı adı taşıyorlardı. Bu ise köklü bir devlet geleneğini ve gelişmiş bir siyaset kültürünü gösteriyordu. Türkistan'da idareyi hangi Türk kesimi ele almışsa, onlara bağlı olan bütün Türkler de aynı adla anılmışlardı; Selçuklu ve Osmanlı çağında da öyle olmuştu.[3] Buna dair erken dönemlerden itibaren verebileceğimiz örnekler vardır. Hun Hükümdarı Modu (Mete) MÖ 176 yılında Çin İmparatoru'na gönderdiği mektupta şöyle diyordu: *"Tanrı'nın yardımıyla memurlarımız, askerlerimiz iyi durumdadır, atlarımız güçlü kuvvetlidir, Yuezhiları yok ettik, hepsinin ya kelleleri, canları alındı, ya da tabi oldular ve halledildiler. Loulan, Wusun, Hujie ve onların tarafındaki 26 memleketin hepsi artık Hun oldu."*[4]

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi kökeni ve adı ne olursa olsun, devlet çatısı altındaki herkes artık "Hun" idi. Bu anlayış bütün Türk tarihinde mevcuttur. Gök-Türk Kağanlığı çatısı altındakiler de Türk olarak adlandırılıyordu. Bunu çok iyi bilen Çinliler de Çin sınırlarının kuzeyindeki bütün insanlara çoğu kez Türk diyordu.[5] Bilge Tonyukuk, Gök-Türk Kağanlığı'nın nüfusundan bahsederken, devlete bağlı bütün halkı, "Türk" olarak adlandırıyordu.[6] Orhun

---

2 Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s. 64-65.

3 Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 8.

4 *Han Shu,* Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 3756-3757.

5 *Xin Tang Shu,* Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 5173.

6 *Xin Tang Shu,* s. 5174.

Yazıtları'nda da Gök-Türk Kağanlığı bünyesindeki boyların Türk olarak anıldığı ifadeler vardır: "*Türgiş Kağanı, Türkümüz, milletimiz idi*" (Kül Tegin, Doğu/18); "*Dokuz Oğuz milleti kendi milletimiz idi*" (Kül Tegin, Kuzey/4); "*Türk Sir Milleti*" (Tonyukuk, Batı/3).[7] Bilge Kağan, kendisine bağlı halka hitap ederken daima "Türk milleti" (Türk budun) diyordu. Uygurlar 605 yılından sonra Pugu, Tongra, Bayırku, Fuluo boylarıyla birleşip isyan ederek kısa süreliğine Gök-Türklerden ayrıldılar. Çin kaynakları bu ayrılanların hepsine "Uygur" denildiğini kaydetmektedir.[8] Bu gelenek böylece devam etmiş ve hatta Moğollara da geçmiştir. Mesela Cengiz Han'dan haber veren bir Çin kaydına göre Hıtay halkına mensup Yelü Liuge'nın oğlu Xiedu uzun yıllar Cengiz Han'ın ordusunda bulunmuş ve yüksek rütbelere gelmişti. Yelü Liuge öldükten sonra onun karısı Cengiz Han'a gelip oğlu Xiedu'nun babasının yerine geçmesini rica ettiğinde Cengiz şöyle cevap vermişti: "*Xiedu bugün Moğol'dur.*"[9] Hizmetinde olan bir Hıtay'ı Moğol olarak adlandıran Cengiz'in, Moğolluğu tek bir etnik topluluğa değil devletine mensup olan herkese atfettiği görülmektedir. Bu gelenek günümüze kadar gelmiştir.

Gök-Türk çağında Türk adı, yalnızca Türk kavminin adı değildi, daha çok Türk devletini karşılayan geniş bir deyimdi. Işbara Kağan, Çin İmparatoru'na "*Türk devletinin Tanrı tarafından kuruluşundan bu yana elli yıl geçti.*" diyordu. Burada devlet adı söz konusuydu. Yazıtlarda Türk sözü daha çok "Türk budun" şeklindeydi ki bu Türk milleti demekti. *Türk töresi*, *Türk Kağan*, *Türk ili* vb. sözler sadece devleti kuran küçük bir Türk kesimi için söylenmiyordu. Bunlar büyük bir devlet, Türk Kağanlığı için söylenmiş olsa gerekti.[10] Mustafa Kemal Atatürk de Türk milletini tarif ederken "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."[11] demişti. Bu anlayış Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 66. maddesinde "*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.*" şeklinde yer almıştır.

---

7 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2009, s. 15, 25, 65.

8 *Jiu Tang Shu*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 5195; *Xin Tang Shu*, s. 6111.

9 *Yuan Shi*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 3514.

10 Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 9-11.

11 Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler*, Toplumsal Dönümşüm Yay., İstanbul, 2010, s. 40.

I. BÖLÜM

HUNLAR

(MÖ 209-MS 216)

GİRİŞ

Asya Hunlarının kurdukları devlet, Türk tarihinde kişileri, teşkilatı, kültürü ve coğrafyası ile her bakımdan az ya da çok bilgi sahibi olduğumuz ilk Türk siyasi yapısıdır. Türklerin tarihi çok eski devirlere götürülebilse de devlet yapısı, ordu, hâkim olunan alan itibarıyla ilk büyük Türk devleti Hunlar tarafından kurulmuştur, denilebilir. Hunlar hakkında ayrıntılı bilgiler MÖ 3. yüzyılda başlamaktadır. Bununla beraber Hun tarihi çok daha öncelere, en azından MÖ 8. yüzyıla kadar götürülebilir.

Tarih, dil, arkeoloji ve antropoloji verileri Hunların Türk olduklarını göstermektedir. Hunların mirası, kendilerinden sonraki Türk devletlerinde aynı şekilde yaşamıştır. Milattan önceki yüzyıllarda Hunlar ile başlayan Ötüken merkezli Türk tarihi, kesintisiz bir şekilde devam etmiş ve Kırgızların 840 yılında Uygur Kağanlığı'nı yıkmalarıyla son bulmuştur. Buna karşılık Hunların bıraktıkları kültür ve devlet geleneği sonlanmamış, dahası o vakitlerden sonra kurulan ve bugünlere kadar gelen bütün Türk devletleri tarafından yaşatılmıştır. Hunlardan önce başka coğrafyalarda da bazı Türk siyasi teşkilatlarından bahsetmek mümkün olsa da Hunlar, kendi çağlarında Türklerin artık geri dönülemez ve taviz verilemez bir şekilde devletli bir millet olmasını sağlamışlardır.

Hunların geleneksel hâkimiyet bölgesi, Orhun ve Selenge ırmaklarının aktığı toprakları içine alan bölgeydi. Ötüken adı verilen bu bölge, Hunlar sonrası kurulacak olan Türk devletlerinin de merkezi olacaktır. Bozkır hayatı süren Türkler için uçsuz bucaksız, sulak otlakları olan bu topraklar, yaşam için çok uygundu ve kutsal olarak görülmekteydi. Hunlar, Ötüken bölgesini merkez alarak dört bir yöne yayılmışlardı. Böylece devletin sınırları kuzeyde Sibirya'ya, doğuda Mançurya'ya, güneyde Kuzey Çin'e, batıda İran'a kadar genişledi. Bununla beraber Hun gücünün merkezi ve kaynağı bugünkü Moğolistan sınırları içindeki Orhun, Selenge, Tamir ırmakları kıyılarıydı.

I. KISIM: HUN DEVLETİ'NİN SİYASİ TARİHİ

Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler

Türkler yeryüzüne nasıl çıktılar? Bu soruya çok uzun cevaplar verilebilir. Elimizde ilk Türkler ile ilgili yazılı ve arkeolojik kaynaklar vardır. Arkeoloji; türlü yöntemlerle ortaya çıkarılan maddi kaynakları tarih, coğrafya, etnoloji, kültür gibi açılardan inceler. Arkeolojik kaynaklar yazıdan daha eski tarihlere dayanmaktadır. Bunun sebebi; uzun ve maceralı bir dönem yaşayan insanoğlunun yazıyla daha geç dönemde tanışması ve yazı ile yaşanılan olayları kaydetme geleneğinin nispeten yakın tarihlerde ortaya çıkmasıdır. Bilim adamları bu arkeolojik kaynakları inceler, sınıflandırır, yorumlar ve sonunda kaynakların sahibi olan insanlar hakkında çıkarımlarda bulunurlar.

Türklere ait olan, toprak altından çıkarılan türlü eşyalar, işaretler, ilkel resimler sayesinde ilk Türklerin kimler olduklarını öğrenebiliyoruz. Kültür bir devamlılık arz eder. Tarih çalışmalarında milletlerin, halkların atalarını, akrabalarını, boylarını, neslini en çok kültür sayesinde öğrenebiliriz. Bu sebeple ilk Türkler ile ilgili tanımlamalarda; "İlk Türkler" ile birlikte "İlk Türk kültürleri" tanımlaması da kullanılmaktadır. Bilim dünyasında bu ilk kültürler için bazı adlandırmalar yapılmaktadır. Bu adlandırmalar, arkeolojik kazının yapıldığı yerden kaynaklanmaktadır. Mesela Andronovo kültürü, adını Hakasya'daki Andronovo köyünden almıştır. Bu köyde yapılan kazılar sonucunda elde edilen malzemeleri inceleyen bilim adamları, burada çevresinden farklı bir kültürün olduğunu tespit etmişlerdir. Daha sonra etrafta, çeşitli yerlerden kazıp çıkarılan ve Andronovo köyünden çıkanlara benzeyen malzemeler de Andronovo kültürüne ait olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden ilk Türk kültürlerinin adları çoğu kimse için ilk başta garip gelmektedir.

İlk Türk kültürlerinin ortak özelliği, bozkır kültürü olmalarıdır. Bozkır kültürü ise hareketli, mevsimin gereklerine göre konargö-

II. KISIM
HUNLARIN ADI, DİLİ VE KÖKENİ

Hun Adı

İlk bilgilere göre Hunların ataları MÖ 2350'lerden önce *Shan Rong, Xianyun, Hunyu* adları altında, Çin'in kuzey sınırlarında yaşardı. Genel olarak onlara *Di, Rong, Hu* gibi adlar da verilirdi. Çin'in MÖ 3. yüzyılda Qin İmparatorluğu tarafından tek bir çatı altında toplanmasından sonra tarih yazımı düzenli hâle geldi. Bundan sonra Çin kaynaklarında Hun adı, Xiongnu olarak kaydedildi. Bu söz Hun adının karşılığıydı.

Hunların adlarıyla ilgili Çin kaynaklarında bazı kayıtlar vardır. İlk hanedan tarihleri olan Shi Ji ve Han Shu'daki kayıtlara göre Xiongnuların ilk atalarına Chunwei denilirdi. Tang ve Yu devirlerinden önce *Shan* ("dağ") *Rong, Xianyun, Hunyu* gibi adlarla anılırlardı.[256] Jin Shu'da ise şöyle bir kayıt vardır: *"Xiongnulara genel olarak 'Kuzey Di' denilir… Xia devrinde onlara 'Xunyu', Yin devrinde Guifang, Zhou devrinde Xianyun, Han devrinde Xiongnu denildi."*[257]

Böylece Hunlara MÖ 2500-1600'lü yıllar arasında *Rong, Xianyun, Hunyu* gibi adlar verildiği; MÖ 1600-1000'li yıllar arası *Guifang*, MÖ 1000-250'li yıllar arası *Xianyun* ve nihayet MÖ 3. yüzyıldan sonra *Xiongnu* denildiği anlaşılmaktadır. Bu Çince adlar, Çinlilerin duydukları Hun adını, farklı dönemlerde farklı şekil ve telaffuzlarla zikretmesinden ibarettir. Xiongnu adı ise hanedan tarihlerinde ilk kez, MÖ 318 yılında Çin beylikleriyle Hunların ittifak yapması ve Qin Beyliği'ne saldırması vesilesiyle geçmektedir.[258]

Çin kaynakları dışında da Hun adının geçtiği metinler vardır. Hunlar yayıldıkları geniş sahada farklı topluluklarla temasa geçmiş, bunların tarihî ve edebî kayıtlarında yer edinmiştir. Soğd, Hint, Fars, Arap, Süryani, Ermeni, Grek, Latin, Bizans kaynaklarında Hun

---

256 *Shi Ji*, s. 2879; *Han Shu*, s. 3743.

257 *Jin Shu*, s. 2548.

258 *Shi Ji*, s. 207.

III. KISIM
DEVLET TEŞKİLATI, KÜLTÜR VE TOPLUM

Devlet teşkilatıyla ilgili bilgilere göre Hunların başındaki adama *Chanyu* denirdi. *Luandi* ailesinden gelmeydi. Halk ona Chengli Gutu Chanyu derdi. Hunlar "gökyüzü" için *chengli*, "oğul" için *gutu* sözlerini söylerdi. Chanyu ise "engin", "ulu" anlamlarındaydı. Devlet teşkilatında ünvanlar şöyleydi: Sol-Sağ Bilge Bey, Sol-Sağ Luli Bey, Sol-Sağ Büyük General, Sol-Sağ Büyük Komutan, Sol-Sağ Büyük Danghu, Sol-Sağ Guduhou. Hunlar "bilge" sözü için *tuqi* derlerdi. Veliaht Sol Tuqi Bey olurdu. Sol-Sağ Bilge beylerden aşağıya, Danghulara kadar, büyük olanların on bin küsur ve küçük olanların birkaç bin atlı askeri bulunurdu. Toplam 24 baş vardı. Bunlar on bin atlının veya tümenin başı olarak bilinirlerdi. Büyük ünvanlar babadan oğula geçerdi. Hunlarda *Huyan*, *Lan*, *Xubu* adlı soylu aileler vardı. Devlet teşkilatında soldakiler doğuda otururlardı. Devlet ilk kurulduğu zamanlarda soldakilerin hükmettikleri topraklar, yani devletin sol kanat toprakları bugünkü Hebei'yin kuzey doğrultusunda Shanggu'nun doğusundan, Mançurya halklarından Huimo ve Chaoxian (Kore) topraklarına kadardı. Devlet teşkilatında sağdakiler batıda otururlardı. Sağdakilerin hükmettikleri topraklar, yani devletin sağ kanat toprakları bugünkü Shaanxi kuzey kısmında Ordos'a yakın yerdeki Shangjun'un batısından Kök Nur (Qinghai) taraflarında Tibetlilerin ataları olan Di ve Qiang halklarının yaşadıkları yerlere kadardı. Chanyu'nun otağının kurulduğu topraklar, Dai[288] ve Yunzhong[289] topraklarına kadar uzanırdı. Hunlarda herkesin toprağı vardı ve belliydi. İnsanlar suyun ve otun peşinden sürülerini göçürürdü, bu bakımdan konargöçer bir hayat tarzı vardı. En çok toprağa Sol-Sağ Bilge Bey, Sol-Sağ Luli Bey sahipti. Sol-Sağ Gutuhou yardımcı memurlardı. 24 baş da kendileri binbaşı,

[288] Hebei'deki Wei ilçesinde yer alan Daiwangcheng topraklarındaydı.

[289] Bugünkü İç Moğolistan'daki Togtoh ilçesidir.

IV. KISIM
HUNLARIN TARİHÎ COĞRAFYASI

Türk tarihi araştırmalarında coğrafya çoğu kez ihmal edilmektedir. Halbuki siyasi tarihlerin coğrafya üzerinde şekillendiği hatta eski devirlerde siyasetin bizzat coğrafya üzerine kurulduğu unutulmamalıdır. Devletler hâkimiyetlerini "ülke" üzerinde kurarlar ve bu yüzden Türk tarihine dair yapılan çalışmalarda "ülke" yani toprağın yeri, sınırları ve hususiyetleri bilinmelidir. Hun, Gök-Türk, Uygur devletlerinin merkezlerinin kurulduğu merkezlerin tarihî coğrafyasını bilmek, hemen her bakımdan faydalı olacaktır.

Bununla beraber bozkırların tarihî coğrafyasını belirlemede bazı zorluklar vardır. Her şeyden önce şehirleşmenin, şehirlerin, kalenin, gezici olmayan garnizonun çok az olması ve yerleşikliğe nadiren rastlanılması sebebiyle "yerleşim yeri" şeklinde bir mefhum tamamen istisnadır. Yani tarih metinlerinde bir kağanlıkla ilgili geçen ve bugün bozkırlarda harabelerini görebileceğimiz birkaç istisna dışında hiçbir yer yoktur. Mesela Uygur Kağanlığı devrinde Moğolistan bozkırında ticaret vardır, ticaret yolları olmuştur ancak Doğu Türkistan'daki gibi "ticaret şehri" denebilecek bir mekândan söz etmek güçtür. Bu durum belli sınırlar içinde yaşanılan ve ad verilen bir yerin bugünkü konumunu tespit etmeyi çoğu kez imkânsızlaştırmaktadır ki bu sebeple çoğu yer adı çok muğlak ve geniş bir sahaya atfedilmektedir.

Bozkırın tarihî coğrafyasını belirlemedeki bir diğer zorluk ise yol güzergâhlarının sürekli değişmesidir. Sıcaklık farklılıklarının çok fazla olduğu bozkır iklimi yolları bozmaktadır. Bugün dahi bozkırlarda yapılan yollar kısa sürede parçalanmakta ve hatta yok olmaktadır. Kışları donan suların üzerinden ilerleyebilme imkânları sürekli güzergâhları belirsizleştirmektedir. Çölleşme sebebiyle yollar kaybolmakta veya güzergâh değiştirmektedir. Bozkırda temel ulaşım aracının at olması da belli bir "yol" mefhumunu çoğu kez muğlaklaştırmakta, atın hareket kabiliyetleri yol çeşitliliğini epey artırmaktadır.

Bozkırın tarihî coğrafyasını incelemede bir diğer mesele ise tarih

II. BÖLÜM
XİANBEİLER, TABGAÇLAR (MÖ 121-MS 556)

GİRİŞ

Xianbeiler, Hun-Donghu karışımıdır. Wuhuanlar Şira Muren'in kollarından biri olan Laoha'nın[1] aktığı topraklarda yaşıyorlardı, sonra dağılıp doğuda Daling[2] Irmağı'na ve batıda Ordos'un dar kuşağına kadar olan sahaya yayıldılar. Xianbeiler ise 2. yüzyılda Hunların yerine geçip Moğolistan yaylasının doğu kısımlarına yerleştiler. Bugünkü Ulayancab Qota'nın dağlık arazisi onların merkezi oldu. Bunlar bölgedeki boyları birleştirdiler; güneyde Çinliler, kuzeyde Dinglingler, doğuda Quefuyu, batıda Wusunlar bulunuyordu. Xianbeilerden bir kol olan Tabgaçlar, 4. yüzyılın başlarından 5. yüzyılın ortalarına kadar Çin'in içlerine girmiş, Tuoba Xianbei gücü olarak Kuzey Wei Devleti'ni kurmuştur. Bunlar sonraları tamamen Çinlileştiler.[3] Xianbei sülalelerinden Murong Xianbei ve Duanshi Xianbeiler de Donghu-Hun karışımıdır. 4. yüzyılın başlarında Murong Xianbeilerden ayrılan Tuyuhunlar, Gansu taraflarına gitmiş ve Kök Nur (Qinghai) taraflarına yerleşmişlerdir. Yuwen Xianbeileri, Yinshan (Çogay) Dağları'ndaki[4] Hunların torunlarıdır, onlarla ilgili kayıtlarda dillerinin Xianbeilerinkinden çok farklı olduğu bildirilmektedir.[5] Bunlar sonra Sili-yin youl taraflarına göçtüler. Doğu Xianbeileri arasında Hunlar çoğunluktur. Tabgaç Xianbeiler ise İç Moğolistan'daki Hölün Buyir'den çıkmadır. Uzun devirler boyu Hunların, Töleslerin ve diğer Türk boylarının karışımı olarak ortaya çıkarak İç Moğolistan'daki Tümed Ovası'na göçtüler. Bunlar 258 yılında İç Moğolistan'daki Ulayancab Qota ve Horinger taraflarına geldikleri zaman içlerinde sadece Wuhuanlar, Duanshi, Murong gibi Donghuların torunları değil aynı zamanda Hunlar, Tölesler,

---

1 Şira Muren'in kollarından biridir.

2 Bugünkü İç Moğolistan'ın Harqin Sol Kanat Moğol Özerk Bölgesi'nin güneybatısından akan ırmaktır.

3 Chi Linzhen, *age.*, s. 17-18.

4 İç Moğolistan'ın doğusundaki Gobi Çölü'nün güney sınırındaki bozkırda, Hebei'yin kuzey kısmına kadar uzanan dağ silsilesidir.

5 *Bei Shi*, s. 3267.

I. KISIM
XİANBEİLER (MS 25-235)

Xianbeiler MÖ 3. yüzyılın sonlarından itibaren sürekli olarak güneye ve batıya doğru genişleme çabasında olmuşlardır. Erken devirlerde Xianbeilerin Hunlar tarafından mağlup edilerek Argun ve Amur ırmaklarının kuzeybatı bölümündeki Nen Irmağı'nın üst akımlarındaki bir dağa sığınmaları ve bu dağın adını almaları anlatılmaktadır. Kaynaklardan, bu olayın Han Devleti'nin ortaya çıkışından önce (MÖ 206 yılından önce) meydana geldiği anlaşılmaktadır. MÖ 221-206 yılları arasında Çin'e hâkim olan Qin Devleti ile ilgili olayları anlatan *Qin Hui Yao*'da şöyle bir kayıt bulunmaktadır:

> Donghular… Xiongnu (Hun)'larla iş birliği yapıp gelişip güçlendiler. Yay geren asker sayısı 200 binden fazlaydı. Âdetleri, gelenekleri ve devlet idaresindeki ünvanları Xiongnu (Hun)'lar ile esasen aynıdır. Qin devrinin sonlarına doğru Xiongnu (Hun)'lar tarafından mağlup edildiler. Dağılıp Xianbei Dağı'na sığındılar.[7]

Diğer Çin kaynaklarında *"Bu dağın adı Xianbei olduğu için bu halkın ünvanı Xianbei olmuştur."* şeklinde kayıt vardır.[8] Benzer durum Gök-Türk tarihi için de söz konusudur: *"Ashina… Jinshan (Altay Dağı)'a yerleşti. Bu dağın görünüşü miğfer gibiydi. Onların geleneğinde miğfere "Tujue" denildiği için ünvanları bu oldu."*[9]

Kaynaklardan, Donghuları yenen kişinin Hun Chanyu'su Modu olduğu anlaşılmaktadır. O hâlde bu olay Modu'nun iktidara geçtiği MÖ 209 yılından sonra ve Qin Devleti'nin son bulduğu MÖ 206 yılından önceki üç yıllık dönemde vuku bulmuş olmalıdır.

Xianbeiler, bu dağa yerleşmelerinden sonra yavaş yavaş güneye ve batıya doğru yayılmaya başlamışlardır. Bu süreçte Xianbeiler üç parçaya ayrılmışlardır:

---

7 *Qin Hui Yao*, s. 289.

8 *Tong Dian*, s. 5368; *Wei Shu*, s. 1. Bu dağın adı *Hou Han Shu*, s. 2979'da Wuhuan olarak geçmektedir.

9 *Tong Dian*, s. 5401.

II. KISIM
TABGAÇLAR (MS 160-556)

Giriş

Miladi 386 yılından itibaren Kuzey Çin'e hâkim olan, 534 yılına kadar sürecek olan Çin usulü Kuzey Wei Devleti'ni kuran ve bir müddet sonra da Çinlileşen Tabgaç (Tuoba) Türklerinin erken tarihleri çok önemlidir. 376 yılına kadarki Tabgaç tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar onların Türk kültür dairesi içerisinde olduklarını göstermektedirler. Bilindiği üzere Tabgaçlar 3. yüzyılın sonlarında tarih sahnesine etkin bir şekilde çıkmışlar ve 314 yılında Dai Devleti'ni kurmuşlardır. 376 yılına kadar yaşayan bu devlet sayesinde Tabgaçlar hem siyasi ve askerî tecrübeler elde etmiş hem bölgelerindeki güç dengelerini çok iyi tahlil etmiş hem de kendi içlerindeki boylar arası mücadeleleri de idare edebilmeyi öğrenmişlerdir.

Tabgaçların güçlü bir biçimde tarih sahnesine ilk çıkışları, 160-170 yılında güneye yaptıkları seferin tarihidir. Karizmatik liderlik tipindeki Liwei (220-277) döneminde Tabgaçlar devlet yapılarını güçlendirmişler ve bütün komşularını tabiliğe almışlardır. 314 yılında Yilu'nun hükümdarlığı altında bir Dai Devleti kurulmuş ve bu devlet 376 yılına kadar devam etmiştir. Bilhassa Shiyijian devrinde (338-376) devlet çok büyümüş ve sınırları doğuda Liaoning'den batıda Fergana'ya kadar uzanmıştır.[45] Tabgaçların en büyük devlet yapılanmaları, 386 yılında kurup tüm Çin'e sahip olan ancak sonradan Çinlileşen Kuzey Wei Devleti'dir. Tabgaç tarihinde en eski devirlerden 376 yılına kadar olan bütün bu süreç genel hatlarıyla iyi bir şekilde incelenmelidir.

Tuoba ve Tabgaç Adı

Wei Shu'nun "*kuzeylilerin geleneğinde 'toprak'a tuo ve 'bey'e ba dendiğinden onların adı Tuoba ("Toprak Beyi") olmuştur.*" şeklindeki kaydı[46]

[45] *Wei Shu*, s. 12.

[46] *Wei Shu*, s. 1. Bu ifadenin Çin kaynaklarındaki bir anakronizm olması çok büyük

III. BÖLÜM

JUANJUANLAR (402-552)

GİRİŞ

Ötüken merkezli Türk tarihinin en dikkate değer topluluk veya boylarından biri olan Juanjuanlar[1] yayıldıkları sahalardaki tesirleri ve nüfuzları itibarıyla ayrıntılı araştırmalara konu olmayı hak etmektedirler. Türklüğün esasen Töles (Gaoche) boyları hâlinde bölük pörçük yaşadığı karanlık çağlarından biri olan 5. yüzyılın başı ile 6. yüzyılın ilk yarısında Türklerin ana yurtlarından birinde hâkim olan bu halk, 402'de bir kağanlık kurarak bölgedeki bütün millet ve topluluklar üzerinde hüküm sürmüş ve 6. yüzyılın ortasında tarihten tamamen silinerek bir daha hiç zikredilmemiştir.

Çok geniş bir sahada kudretli bir devlet kuran Juanjuanların tarihte iz bırakmamaları mümkün değildir. Bölgenin siyasi ve etnik şekillenmesinde önemli tesirleri olduğu bir hakikattir. Bilhassa Gök-Türklerin devlet kurmadan önce Juanjuanlara tabi oldukları gerçeği bazılarını Gök-Türk devlet teşkilatının ve ünvanlarının Juanjuanlarınki ile olan benzerlikleri üzerine düşündürtmüştür. Dağınık kütleler hâlinde yaşayan Türkler elbette ki yaklaşık yüz elli yıl tebaası oldukları bir güçten az ya da çok etkilenmiştir. Bu tesirlerin bilinebilmesi, bölgedeki etnik tasniflerin yapılabilmesi ve Türk ve Asya tarihinin bu karanlık devresinin etraflıca öğrenilmesi için Juanjuan tarihini çok iyi anlamak lazımdır. Tarihte kilit roller oynayıp belli bir dönemde silinip giden halkların etnik ve siyasi safhalarda oynadıkları roller bilinmelidir. Milletlerin türlü safhalarında bu roller idrak edilmedikçe siyasi ve etnik meselelerin halli güçleşmektedir.

Juanjuanlar üzerine bazı tespitlerde bulunmak, bazı meseleleri halletmek ve her şeyden önce Türk Tarihi kitaplarında ve çalışmalarında çoğu kimse tarafından Moğol sayılan Juanjuanları Türk veya Türkleşmiş halk olarak takdim etmek istiyorum. Eğer Türklerin

---

[1] Bugünkü pinyin sisteminde Ruanruan veya Rouran olarak okunur. Türkiye'de Juanjuan okunuşu yerleştiği için karışıklığa mahal vermemek üzere bunu aynen kullanmayı tercih ettik.

I. KISIM
JUANJUANLARIN SİYASİ TARİHİ

İlk Bilgiler

Çin kaynaklarının verdikleri bilgilerin ekseriyeti *Juanjuan* (pinyin okunuşu Ruru)'ların, Donghulardan geldiklerini ve aile adlarının (soyadlarının) *Yujiulü* olduğunu bildirmektedir. Tuobaların (Tabgaç) ulu atası Liwei'nin (ölümü 277) idaresinin sonlarına doğru, yağma yapan atlı birlikler bir köle ele geçirdiler, saçları çok seyrekti, gerçek adını unutmuştu, onun efendisi adını yazıp (Mugulü) dedi. Mugulü, "başı kel" demekti. Mugulü ile Yujiulü adının sesleri birbirine yakındı, ondan sonraki oğulları ve torunlarının bunu aile adı olarak almasının sebebiydi. Mugulü artık güçlenmişti, köle değildi, atlı birlik askeriydi. İmparator Mu[2] zamanında, çok geçmeden idam cezasına çarptırıldı; büyük çöle[3] kaçarak dağların nehirlerin arasında gizlendi, kaçak olarak gizlenen yüzden fazla adamı etrafında toplayıp birleştirdi, Hetulin kabilesi[4] altında toplandı. Mugulü öldükten sonra yerine geçen oğlu Cheluhui kahraman ve güçlüydü, kabileleri tabiliğe almaya başladı ve kabilesine kendisi Rouran

---

[2] Jin Devleti döneminde İmparator Min'in 315 yılında "Dai Prensi" ünvanı verdiği Yilu'dur. Bk. *Tong Dian*, s. 5378.

[3] Kaynaklarda büyük çöl ile kastedilen bugünkü Moğolistan toprakları, yaklaşık olarak 44-45. paralelin kuzeyidir. Bk. *Zhongguo Shigao Ditu Ji*, Shanghai, 1996, s. 65.

[4] Hetulin boyunun Töles boyu olduğu bilinmektedir. 4 ve 5. yüzyıl kaynaklarından *Wei Shu*'ya göre Gaoche (Töles) boylarından birisi Hetulin uruğu idi. Bu uruğun başında bir büyük bir bey bulunmaktaydı (Chen Lianqing, *Zhongguo Gudai Shaoshu Minzu Xingshi Yanjiu*, Changchun, 1993, s. 192). Bu boy hakkında *Wei Shu*, s. 2312'de şu bilgiler yer almaktadır: "Hetulin, Hexi devrinin aynı kabilesidir; fakat her birinin beyleri ve ordu komutanları vardır. Tüm halklarını bir araya toplayıp sık sık Yixin Dağı'nı (Çin'den Moğolistan'a giden tren yolunun İç Moğolistan'daki son durağı Arin Khota Şehrinin güney doğusunda ve Şira Muren havzasındadır) yağmalarlar." Hexi kabilesi *Wei Shu* cilt 113'te sayılan Tabgaç kabileleri arasında görünmektedir. Bk. *Wei Shu*, s. 3013. Tabgaç İmparatoru Tuoba Gui 390 yılında buralarda hâkimiyeti sağlamıştır.

II. KISIM
TOPLUM VE DEVLET

Juanjuanların Kökeni

Çeşitli Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Tuoba (Tabgaç) Türkleri Çin'in kuzeyinde, Gobi Çölü'nün ardındaki çorak topraklardaki kabileleri boyunduruğa almak için askerî harekât yürütürlerken Tabgaç Hükümdarı Liwei (saltanatı 220-277) idaresinin sonlarına doğru, atlı birlikler tuhaf birini ele geçirdiler. Bu kişinin saçları çok seyrekti (keldi) ve gerçek adını unutmuştu. Tabgaç Hükümdarı bunun üzerine onun adını yazıp "Mugulü" dedi. "Mugulü", Tabgaç dilinde "başı kel" demekti. Kaynakların ifadesine göre *Mugulü* ile *Yujiulü* adının sesleri birbirine yakındı, bu yüzden bu adamdan türeyenler bu adı aile veya sülale adı olarak almışlardı. İşte böylece *Juanjuanlar*ın aile veya sülale adı *Yujiulü* olmuştur.[71]

Tabgaç idaresine giren Mugulü zaman geçtikçe güçlendi; artık bir köle değil atlı birlik askeriydi. Tabgaç Hükümdarı Yilu (saltanatı 295-316) zamanında, çok geçmeden idam cezasıyla yüz yüze geldi, kuzeydeki büyük çöle kaçarak dağların, derelerin arasına gizlendi ve kaçak olarak gizlenen yüzden fazla adamı etrafında toplayıp birleştirdi. Wei Shu'ya göre Mugulü bu adamları *Hetulin* kabilesi altında toplamıştı.[72] Mugulü ölünce yerine oğlu *Cheluhui* geçti. Bu adam güçlü bir şahsiyetti ve kahramanlıklar göstermişti. Yavaş yavaş etrafındaki kabileleri kendi idaresi altında toplamaya başladı ve yeni kurduğu bu siyasi ittifakın adına *Jou-jan* (Rouran) dedi.[73] Fakat Çin kaynaklarında, bilhassa Tabgaç devri (386-556) kayıtlarında Tabgaç İmparatoru Taiwu (saltanatı 424-452)'nun amansız düşmanları Joujanların akılsız ve görünüşlerinin ve cinslerinin böcek gibi olduğunu söylüyordu. Çin İmparatoru'nun bu sebeple Joujan'ın adını değiştirerek böcek manasına gelen işaretlerle yazılan

---

71 *Wei Shu*, s. 2289; *Tong Dian*, s. 5378.

72 *Wei Shu*, s. 2289.

73 *Tong Dian*, s. 5378; *Wei Shu*, s. 2289.

IV. BÖLÜM

GÖK-TÜRKLER (552-744)

GİRİŞ

Tarihte *Türk* adıyla kurulmuş ilk devlet Gök-Türk Kağanlığı'dır. Kaynaklarda bu devletin adı *Türk Ülkesi*, *Türk Devleti* gibi farklı şekillerde geçiyor olsa da Türkiye'deki tarih yazımında yerleşmesi ve bu devletin diğer Türk devletlerinden ayrı olduğunun tebarüz ettirilmesi bakımından *Gök-Türk* adının kullanılması makuldür.

Çok köklü bir tarihe ve erken çağlarda devletlere sahip olan Türklerin kurduğu Gök-Türk Kağanlığı teşkilatı, kurumları ve kültürüyle bir cihan devletidir. Hunlar ile başlayan ve Xianbeiler, Tabgaçlar, Juanjuanlar tarafından yaşatılan büyük mirası Gök-Türk Kağanlığı devralmıştır. Ötüken terk edilmemiş, kutsal Ötüken'deki devletçilik geleneği bu kez daha güçlü ve dinamik bir yapının eline geçmiştir. Kendisinden önceki "Ötüken Devletleri"nden farklı olarak Gök-Türkler; batıda Karadeniz sınırlarına, güneyde Hindistan'ın kuzey kısımlarına kadar ilerlemiş, her yere idareciler göndermiş ve Türkistan şehirlerinin başına beyler atamıştır. Bu dönemin bir başka büyük farkı ise Çin kaynaklarından başka Grek, Arap, Fars, Ermeni, Tibet ana kaynaklarında da Gök-Türklerin anılmaları ve eski Türk yazısıyla Türk dilinde hazırlanmış yazıtların bulunmasıdır. Gök-Türklerin diktirdiği Türk Yazıtları sayesinde tarihimizi, kültürümüzü, coğrafyamızı, düşüncemizi ve dünyaya bakış açımızı ilk kez kendi dilimizde okuyabilir hâle geldik. Öte yandan Türk adının, Avrupa'nın ortalarından Asya'nın en doğu uçlarına kadarki on milyonlarca kilometre karelik sahada yerleşmesi ve bugünlere gelmesi de Gök-Türkler sayesindedir.

I. KISIM
DOĞU GÖK-TÜRKLERİ

Gök-Türklerin Kökeni

Gök-Türklerin tarih sahnesine çıkışlarıyla ilgili Çin kaynaklarında bazı rivayetler mevcuttur. Türkler arasından Çinliler tarafından derlenmiş olması lazım gelen bunlar, asıl tarih sahnesi perdesinin açılmasından öncesine aittir. Efsanevi ve mitolojik ögeler de ihtiva eden bu anlatılarda Gök-Türklerin Hunların devamı olduğu ise en başta vurgulanmaktadır.

- *Zhou Shu*'daki İlk Rivayetler: Gök-Türkler hakkında ilk bilgileri veren ve 636'da tamamlanan Zhou Hanedanlığı'nın resmî tarihi *Zhou Shu*'daki kayda göre Gök-Türkler (Tujue: Türk), Hun (Xiongnu)'ların bir başka soyuydu, aile adları Ashina idi. Ayrılıp müstakil boy oldular. Sonra komşu ülke tarafından mağlup edildiler, onların halkının tamamı yok oldu. Sadece on yaşında küçük bir erkek çocuk kaldı, askerler onun küçük olduğunu görünce öldürmeye kıyamadılar, böylece ayaklarını keserek onu sazlı bataklığa bıraktılar. Beliren bir dişi kurt onu etle besledi, bu şekilde büyüttü, çocuk dişi kurtla ilişkiye girdi ve bunun ardından kurt hamile kaldı. Mezkûr komşu hükümdar bu çocuğun hâlâ hayatta olduğunu duyunca onu öldürmek üzere tekrar asker gönderdi. Gönderilenler dişi kurdun çocuğun yanında olduğunu görünce kurdu öldürmek istediler. Kurt bunun üzerine Gaochang (Turfan) ülkesinin kuzeyindeki dağa kaçtı. Dağda bir mağara vardı, mağaranın içinde sık otlarla kaplı düzlük toprak bulunuyordu. Buranın genişliği yüzlerce li idi, dört tarafı dağlarla çevriliydi. Kurt buranın içinde saklandı, sonrasında on erkek çocuk doğurdu. On erkek çocuk büyüdü, dışarıdan evlendikleri kızlar çocuk doğurdular. Bundan sonra her birinin bir aile adı oldu, Ashina onlardan biriydi. Çocuklar ve torunlar çoğalıp kalabalıklaştılar, gitgide yüzlerce aile oldular. Nesiller geçti, hep birlikte mağaradan çıktılar, Rurulara (Juanjuanlara) tabi oldular. Jinshan (Altay Dağları)'ın güneyinde yerleştiler, Juanjuanların